

TÜRKİYE'DE DİLİN BİÇİMLENDİRİLMESİ*

Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç**

■ Birlik Geneli İlimler Akademisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin komşu ve dost ülkelerin tarih ve dil bilimi kuruluşlarıyla daimî temas kurmak maksatlı daveti üzerine, beni ve Akademi üyesi N. Ya. Marr'ı 1933'te Türkiye'nin başkenti, Ankara'ya gönderdi. Ziyaret görevinden döndükten bir ay sonra, Türkiye'de dilin biçimlendirilmesi hakkında ilk tebliğimi 26 Nisan'da, Birlik Geneli Merkezî Yeni Alfabe Komitesi Başkanlığında; ikinci, rapor nitelikli tebliğimi ise 21 Mayıs'ta İlimler Akademisinin genel toplantısında sunmuştum.

İlimler Akademisinin toplantısında, Akademi bünyesinde Sovyet-Türk İlmî İş Birliğini Daimî Geliştirme Komisyonu kurulması kararlaştırıldı. Komisyonunda, Birlik Geneli Merkezî Yeni Alfabe Komitesinin yanı sıra farklı kuruluşların da temsil edilmesi ve Komisyonun başkanlığına Akademi üyesi N. Ya. Marr'ın getirilmesi kararlaştırıldı. Buradaki makaledemde, Türkiye'de dilin biçimlendirilmesi hakkında gözlemlerim ve topladığım malzemeden hareketle kısaca bilgi veriyorum.

Türkiye Cumhuriyeti'nin sultanlık ve halifelik zamanından miras aldığı ve Türk feodalizminden derin izler taşıyan edebî dili, Cumhuriyet Halk Fırkasının/Cumhuriyet Halk Partisinin izlediği yeni

Акад. А. САМОЙЛОВИЧ

ЯЗЫКОВОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО В ТУРЦИИ

По приглашению правительства Турецкой республики, для установления постоянного сотрудничества в области истории и лингвистики между научными учреждениями соседних дружественных стран, Всесоюзная Академия Наук командировала в марте 1933 года в столицу Турции — Анкару — академика Н. Я. Марра и меня. Возвратившись через месяц из командировки, я сделал первое краткое сообщение о языковом строительстве Турции президиуму Всесоюзного Центрального Комитета Нового Алфавита в Москве 26 апреля, и второе отчетное сообщение — на общем собрании Академии Наук СССР 21 мая.

Собрание Академии Наук приняло решение организовать при Академии Наук комиссию содействия постоянному советско-турецкому научному сотрудничеству, в которой будет представлен ряд союзных научно-исследовательских организаций, в том числе ВЦК НА. Председателем Комиссии избран академик Н. Я. Марр.

В настоящей статье я даю краткую информацию о языковом строительстве в Турции на основании личных наблюдений и собранных материалов.

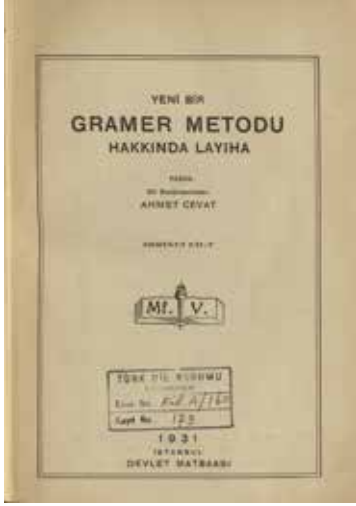
Литературный язык, унаследованный республиканской Турцией от султанско-халифской эпохи и сохранивший весьма сильный отпечаток времен турецкого феодализма, — оказался в противоречии с политическими установками и культурными требованиями новой государственной системы — кемализма, осуществляемой по программе республиканской народной партии.

Государственная власть впервые решительно проявила свое отношение к вопросам языка и письменности в 1928 г., заменив арабский алфавит латинским.

Образованная тогда «языковая комиссия» (Dilencumeni) занималась несколько лет вопросами правописания, грамматики научной терминологии. Одним из проявлений деятельности этой комиссии явился труд Ахмет Джевата; «Проект нового грамматического метода» (Jeni bir gramer metodu hakkinda lauyha), изданный в 1931 г. (500 страниц). Объем и темы работы «языковой комиссии», однако, не удовлетворили правительство. Требования, предъявляемые к лингвистике, расширились и углубились в связи с началом крупных работ на историческом фронте, нуждающемся в помощи со стороны лингвистики для разрешения ряда исторических проблем. В апреле 1931 г. было основано «Общество для изучения турецкой истории». Устав его издан в 1932 г. Этим обществом и министерством просвещения был созван в июле в Анкаре первый исторический конгресс. Тогда же, 12 июля

devlet sistemi olan Kemalizmin siyaset ve kültür anlayışıyla çelişmekteydi.

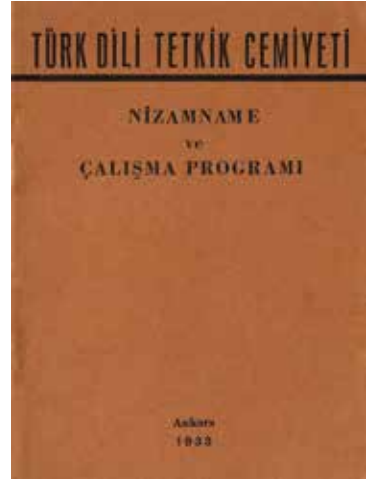
İktidar, dil ve yazı meselesine ilişkin ilk ciddi hamlesini 1928'te Arap alfabesini Latin alfabesiyle değiştiren ortaya koydu.

O zaman oluşturulan “Dil Komisyonu” (Dil Encümeni) birkaç yıl boyunca imla, ilmî ıstılahların/terimlerin dil bilgisi meseleleriyle uğraştı. Encümenin faaliyetlerinden biri Ahmet Cevat’ın 1931’de çıkan “Yeni Dil Bilgisi Metodu Tasarısı” (Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha/Rapor) çalışması oldu (500 s.). Ancak Dil Encümeni çalışmalarının kapsamı ve konuları devleti tatmin etmedi. Tarih alanında kapsamlı çalışmaların başlamasıyla, dil bilimi açısından yardıma muhtaç bazı tarihî meselelerin çözümü için dil biliminden talep edilenler[in listesi] genişletilip derinleştirildi. 1931 yılı nisanında “Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti” kurularak Nizamnamesi/tüzüğü de 1932’de yayımlandı. Cemiyet ve Maarif Vekaleti/Millî Eği-

tim Bakanlığı tarafından eylülde, Ankarada ilk tarih kongresi toplandı. Yine o zaman, 12 Temmuz’da “Türk Dili Tetkik Cemiyeti” kuruldu, eylülde ise İstanbul’da Cemiyetin nizamnamesini/tüzüğünü kabul eden, çalışma programını belirleyen ve umumi merkez heyetini/yönetim kurulunu seçen ilk dil bilimi “kurultayı” düzenlendi. 1933’te nizamname/tüzük, çalışma programı ve umumi merkez heyeti/yönetim kurulu üyelerinin adları kitapçık şeklinde basıldı.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti, Heyet-i Vekilenin/Bakanlar Kurulunun tayin ettiği kaynaklarla çalışmaktadır.

* Samoyloviç, A. “Yazıkıvoye stroitel'stvo v turtsii” [=Türkiye’de dilin biçimlendirilmesi], *Pis'mennost i revolyutsiya* [=yazı ve inkılap], Hazırlayanlar: D. Korkmasov, K. Alaverdov, S. Dimanşteyn, A. Nuhrat, Moskva-Leningrad 1933, İzdaniye VTSK NA [=Birlik Geneli Merkezî Yeni Alfabe Komitesi yayını]. Yukarıdaki metin Serdar Karaca tarafından yazıldığı dönemin Türkiye Türkçesi gözetilerek çevrilmeye çalışılmıştır. Ancak bugün kullanımdan düşmüş ya da anlaşılamayacağını düşündüğümüz kelimelerin güncel karşılıkları eğik çizgiden sonra gösterilmektedir. Yine söz konusu metindeki yay ayrıçlar yazarına, köşeli ayrıçlar ise çevirenine aittir.

** Söz konusu yazıda A. Samoyloviç biçiminde.

Maarif Vekili/Millî Eğitim Bakanı aynı zamanda Cemiyetin fahri başkanıdır ([nizamnamede] 4. §). Şu anda söz konusu Cemiyetin başkanlığını – ilk başkan Samih Rifat Bey’in 1932 aralığındaki [beklenmedik] ölümü üzerine – fiili olarak Maarif Vekili/Millî Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip Bey yürütmektedir. Cemiyetin umumi kâtibi/genel sekreteri ise tanınmış yazar ve bir dizi Rus yazarı tercüme eden Ruşen Eşref Bey’dir.

Cemiyet, umumi merkez heyeti/yönetim kurulu üyelerinin başkanlığında altı bölüme ayrılmaktadır:

1. Budapeşte’de yüksek tahsil gören ve Türkiye müzelerinin müdürü Hamit Zübeyir [Koşay] Bey’in idare ettiği Lenguistik ve Filoloji Kolu.
2. Türk edebiyatı tarihi uzmanı, Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü hocalarından Hasan Âli [Yücel] Bey’in idare ettiği Etimoloji Kolu.
3. Sovyetler zamanında Bakü ve Moskova’da hocalık yapan, Türk dili üzerine bir dizi çalışmanın sahibi ve Meclis üyesi Ahmet Cevat [Emre] Bey’in başkanlığında Gramer ve Sentaks Kolu.

4. Tanınmış şair, “Dil Encümeni”nin eski üyelerinden, şimdi Meclis üyesi Celâl Sahir [Erozan] Bey’in idaresinde Lügat ve Istılah Kolu.

5. Ankara kalesindeki arekoloji deposunun müdürü, Macarca ve Rusça tercümanı, İstanbul, Paris ve Budapeşte’de yüksek tahsil gören Ragıp Hulûsi’nin [Özdem] idaresinde yaşayan ağızlardan malzeme toplama kolu olan “Derleme” Kolu.

6. Edebiyat bilimci İbrahim Necmi’nin [Dilmen] idaresinde Neşriyat Kolu.

Cemiyetin muhasebecisi, Kâşgarlı Mahmud’un sözlüğündeki dil bilgisi biçimleri hakkında kitapçık hazırlayan ve Bektaşilik araştırmacısı Besim Atalay’dır.

İlk dil kurultayında belirlenen program 7 maddeden oluşmaktadır:

1. Türk dilinin Sümer, Hitit, Hint-Avrupa ve Sami dilleriyle mukayeseli/karşılaştırmalı olarak araştırılması.
2. Türk dilinin mukayeseli/karşılaştırmalı dil bilgisi[nin hazırlanması].
3. Ağız sözlüğü ve temel Türkçe sözlüğün hazırlanması; Türkçenin biçim bilgisi ve cümle bilgisinin bir an önce hazırlanması.
4. Türk dilinin tarihî dil bilgisi[nin hazırlanması].
5. Türk dili üzerine Doğu ve Batı’daki çalışmaların toplanması ve kısmen [gerekli görülenlerin] tercüme edilmesi.

6. Yabancı bilginlerin iştirakiyle/katılımıyla dergi çıkarılması (dergi çıkmıyor).

7. Türk gazetelerinde özel dil köşeleri oluşturmak (1933 martından beri hayata geçiriliyor).

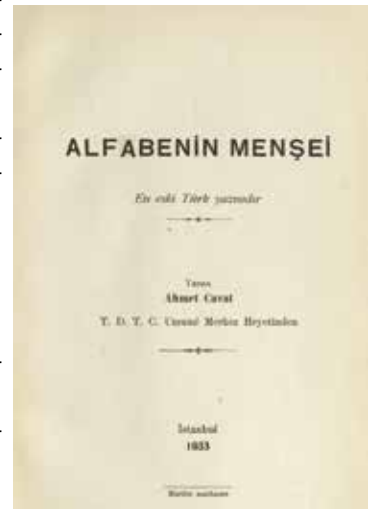
Dil Cemiyeti, vilayetlerin önemli şehirlerden başlayarak köyler veya konargöçer bölgelere kadar mahallî komisyonlar, Cemiyetin kolları ve muhabir üyeler şeklinde bütün ülkeye yayılıyor (nizamnamede 12-14. §).

Türk milliyetçiliği ruhundaki kültür-eğitim hedefleriyle Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından 1932 şubâtından bu yana açılan “Halkevleri”nin olduğu yerlerde Dil Cemiyeti; dil, edebiyat ve tarih şubesiyle temsil edilmektedir (12. §).

Dil Cemiyetinin merkezî ve mahallî birimleri, yalnızca Türkiye’de sayısı az olan dil bilginlerini değil dilin biçimlendirilmesine faydalı olabilecek farklı meslek ve vekaletlerden/bakanlıklardan temsilcileri de bir araya getiriyor: Maarif/Eğitim, Sıhhat ve İctimai Muavenet/Sağlık, Millî Müdafaa/Savunma. Cemiyetin çalışmalarında tabii olarak öğretmenler ve edebiyat camiasından temsilciler büyük katılım gösteriyor.

Yukarıda söylenenlerden anlaşıldığı üzere Türkiye’de dil ve tarih çalışmalarına siyasi manada büyük önem verilmektedir. Bazen her iki cemiyetin umumi merkez heyeti/yönetim kurulu toplantılarını kendi ikametgâhında tertip eden Reisicumhur/Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal bu işle doğrudan ilgilenmektedir. Dilin biçimlendirilmesi; dil inkılabı, onun teşkilatlandırılması ise seferberlik olarak adlandırılıyor. Biz Sovyet bilginleri, İstanbul valisini ve Halk Fırkasının İstanbul Komisyonu sekreterini ziyaret ettiğimizde ve İstanbul gazeteleriyle tanıştığımızda dilin biçimlendirilmesinin günümüz Türkiye’sinde gündemi işgal ettiğine şahit olduk. Dil inkılabı, Türkiye’nin eski başkentinin sabah ve akşam gazetelerinde önemli yer kaplarken adı anılan kişilerin bizle olan sohbetlerinin de merkezinde yer aldı.

Dil Cemiyetinin çalışmaları birbiriyle bağlantısı iyi kurulamasa da iki yönde ilerlemektedir: teori ve uygulama. İlk yönde Türk dilinin geçmişte ve günümüzde dünya dilleri arasındaki yerini tespit etmeyi hedefleyen araştırmalar yürütülüyor. Bu araştırmaların ana karakteri hakkında Ahmet Cevat [Emre] Bey’in 1933’te çıkan “Alfabenin Menşei En Eski

Türk Yazısıdır” kitapçığından hareketle hüküm verebiliriz. Bu kitapçıkta çivi yazısından ve Sümer dilinden bahsediliyor. Dil cephesindeki teori ve uygulama çalışmalarının temel eksiğı Türk uzmanların da açıkça kabul- lendiğı üzere usule ilişkin belirli ilkelerin olmamasıdır. Kültür cephesinde de bağımsızlığı elde etmeyi ve Türk halklarının tarih ve dil araştırmalarını Batı Avrupa geleneklerinden arındırmayı hedeflerken Türk bilginler fiilî olarak Hint-Avrupalı otoritelere metot yönüyle bağımlı kalmayı sürdürü- yor.

Bu yüzden gerek Tarih gerekse de Dil Cemiyetinin araştırma çalışmaları- nın geliştirilmesinde N. Ya. Marr’ın Dil Cemiyeti çatısı altında her iki cemi- yetin üyelerine Türk diliyle ilişkili olarak yeni dil öğretisi hakkında verdiği seminerler ve Türk bilginlerle dil ve tarih konuları üzerine sohbetlerinin büyük bir önemi vardır.

Cemiyetin uygulamalı dil bilimi çizgisindeki çalışmaları oldukça faal bi- çimde iki alana yayılmaktadır:

- 1.Türk dilinin feodal dönemden miras aldığı gereksiz Arapça ve Farsça un- surlardan arınmış yeni bir sözlüğünün hazırlanması.
2. İlmî ve teknik yönden millî bir ıstılahlar/terimler manzumesinin geliş- tirilmesi.

Yeni sözlüğe göre malzeme toplanması için 1932 yılında bir kılavuz basıl- mıştır: Belirli bir program dâhilinde yalnızca müstakil kelimelerin değil Türkiye’nin farklı bölgelerinde folklor malzemelerinin de derlenmesini ön gören “Söz Derleme Kılavuzu” (42 sayfalık). Bilindiğı üzere, benzer kı- lavuzlar bir zamanlar bizde Azerbaycan Cumhuriyeti ve Çuvaşya’da basıl- mıştı.

Yeni sözlüğün hazırlanmasına ilişkin ilkeler 1933 yılında basılan “Lûgat-Istılah Kolu Teşkilât ve Çalışma Programı”nda ortaya konmuştur. Söz- lük şunları kapsamalıdır:

- a) Ülkede konuşma ve yazı dilinde kullanılan her Türkçe kelimeyi.
- b) Konuşma ve yazı dilindeki “halk”ın anladığı Türkçeleşmiş yabancı kelimeleri.

c) Türk dilinde daha önce işareti olmayan kavramları göstermek için yeni oluşturulmuş Türkçe kelimeler veya öbür Türk dillerinden ödünç alınmış kelimeleri.

Bölgelerden ve gazete anketlerinden elde edilen sözlük malzemelerinin değerlendirilmesi için tertip edilen oturumlarda bulunduk. Değerlendirme ve tartışma sürecinde Arapça ve Farsçaların yerine geçecek kelimeler oturuma katılanların çoğunluğunun görüşüne göre seçiliyor. Gazete anketlerinden komisyonun çok seyrek uygun gördüğü suni olarak oluşturulmuş kelimeler sıklıkla çıkıyor; genellikle günümüz konuşma dilinde zaten mevcut olan veya eski edebî eserlerden seçilen kelimeler tercih edilmektedir. Yukarıda adı geçen sözlük hazırlama programında, “halk”ın anladığı Türkçeleşmiş yabancı kelimelerin sözlüğe dâhil edileceğinin belirtilmesine rağmen yaygınlık kazanmış âlet, aman, çare, edebiyat, faide, garip, haber, kanun, namus gibi Türkçeleşmiş kelimeler anketlere değiştirilmeleri için fiilî olarak dâhil ediliyor. İlk on altı anket Ankara Halkevinin organı, “Ülkü”nün 2. sayısında (1933 mart) verildi. “Özleştirme” işindeki aşırı eğilimlerin yeni sözlüğün nihai şeklini etkilemeyeceğini düşündürtecek dayanaklar vardır.

İlmî ve teknik ıstılah/terim çalışmaları her biri ilmî, teknik ve başka (felsefe ve astronomiden, spor, av ve oyunlara kadar) yakın uzmanlık gruplarını bir araya getiren 16 alt bölüme ayrılmış.

İstılah/terim oluşturma prensipleri şöyledir (15. s., 23. §):

- a) “Halk” dili ve “halk” edebiyatından yararlanılacaktır.
- b) Kullanımdan düşmüş Batı Türkçesine ait kelimeler canlandırılacaktır.
- c) Diğer tarihî Türk söz dağarcıklarındaki kelimeler canlandırılacaktır.
- ç) Diğer Türk dillerinden yararlanılacaktır.
- d) Türkiye Türkçesindeki kök ve eklerden yeni ıstılahlar/terimler oluşturulacaktır.
- e) Yabancı kök ve Türkiye Türkçesindeki eklerden ıstılahlar/terimler oluşturulacaktır (16. s., 26. §).

İstılah Kolu çalışanlarından, yabancı dillerden en çok teknik bilgiler sahasında kelime almaya mecbur kalınacağını öğrendim. Dil Cemiyeti, eski “Dil Encümeni”nden bitki bilimi ıstılahları/terimleri üzerine, şu an işlenmekte olan pek çok malzeme miras aldı. 11 sayfalık astronomi ve kozmografya anketi basıldı: birinci sütunda Fransızca ıstılahlar/terimler verilmiş, ikincisinde çoğunluğu Arapça olup şu an Türkiye Türkçesinde mevcut olan

istilahlar/terimler, üçüncü sütun millî istilah/terim teklifleriyle doldurulmak üzere ayrılmış.

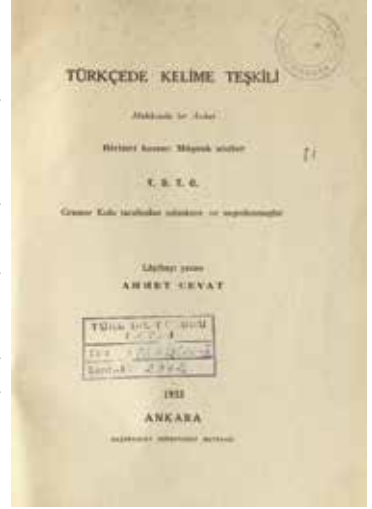
Hasan Âli [Yücel] Bey, 1933 yılında, Ebû Hayyân'ın XIV. asra ait Türkçe-Arapça sözlüğünden seçtiği askerî ve idari istilahları/terimleri bastı. İstilah Kolunun çalışmaları alt bölümlerin çoğunluğu tarafından aynı zamanda sürdürülüyor ve bu yılın kışında ana hatlarıyla bitirilmiş olmaktadır.

İstilah/terim üzerine çalışanlar yeni Türkçe istilah-kelimeleri oluşturmalarını kolaylaştırabilecek kaynak kitaba ihtiyaç duyuyor. Bu ihtiyacı karşılamak gayesiyle Gramer Kolu, Kolun birinci yayını olarak 1933 yılında A. Cevat Bey, İhsan Bey, Emrullah Bey ve Halil Vedat Bey'in birlikte hazırladığı çalışmayı bastı: "Türkçede Kelime Teşkili Hakkında Bir Anket" (Birinci kısım: Müştak sözler, 78 sayfa).

Türkiye'de dilin biçimlendirilmesinden bahsetmişken Hamit Zübeyir [Koşay] ve İshak Refet'in [İşıtman] "Halkevlerinin" dil ve edebiyat gurupları için kaynak kitap olarak Cumhuriyet Halk Fırkası neşriyatından/yayınlarından 1932 yılında çıkan 448 sayfalık "Anadilden Derlemeler" çalışmasını hatırlatmak lazımdır. Yayın, Maarif Vekili/Millî Eğitim Bakanı Doktor Reşit Galip Bey'in "Türk Dili Söz Derleyicilerine" (V-XI. s.) hitabı ve her iki hazırlayanın ön sözü ile başlıyor. Kitap, Anadolu ağızları sözlüğü için derlenen malzemeleri abece sırasıyla sunuyor ve Türkiye'ye/Türklük bilimine yapılmış değerli katkılardan biridir.

Dilin biçimlendirilmesine Türkiye'nin emektar Türkiyat bilginlerinden, her ikisi de şu an Meclis üyesi olan Necip Asım [Yazıksız] Bey ve Mehmet Velet Çelebi [İzbudak] da katılmaktadır. M. Çelebi geçenlerde, kırk yıllık emeği olan ve 200'den fazla el yazmasından istifade ederek hazırladığı 8 ciltlik Türk dili sözlüğünün yazmasını tamamladı.

İstanbul'daki Türkiyat Enstitüsü aralarında kadınların da sayıca çok olduğu genç kuşak Türkiyat bilginlerini yetiştiriyor.

İktisadi buhran, Türkiyat Enstitüsünün yararlandığı Tükiyat üzerine yeni araştırmaların basılmasını da kapsayan ilmî neşriyat/yayın etkinliğinin gelişmesini durdurmaktadır. Yine de, Marif Vekaleti/Millî Eğitim Bakanlığı mali zorluklara bakmaksızın ülkedeki ilmî faaliyeti sağlamlaştırmak için güçlü tedbirler alıyor. Tarih ve Dil Cemiyetlerinin temeli üzerine 1934 yılında, Ankara'da ilmî devlet kütüphanesi ve millî arkeoloji müzesine sahip Türk Bilim ve Sanat Akademisinin kurulması düşünülmektedir.

Dil Cemiyetinin nizamnamesine göre (18. §) umumi merkez heyeti/yönetim kurulu her iki yılda en az bir defa dil "kurultay"ı (kongresi) tertip ediyor. Bu bağlamda ikinci dil kurultayının 1934 sonbaharında toplanması düşünülmektedir.

Türkiye'de dilin biçimlendirilmesi hakkında yukarıda ifade edilen çalışmalardan başka Ragıp Hulûsi Bey'in 1933 şubatında "Ülkü" dergisinin 1. sayısında çıkan "Türk Dili Tetkik Cemiyeti" adlı makalesi ve Hasan Âli'nin [Yücel] birinci dil kurultayı hakkında İstanbul dergisi "Yeni Türk"ün 2. sayısında çıkan makalesi dikkate alınmalıdır.

Türkiye'deki bilginler SSCB'de kültürün biçimlendirilmesine, ilmî neşriyatımıza/yayınlarımıza ve Birlikte millî edebî dillerin gelişmesine büyük ilgi gösteriyor.

Birlik halklarının tarihi ve dilli hakkındaki Sovyet çalışmalarının Türkiye'nin ilmî kuruluşlarına düzenli biçimde ulaştırılmasını sağlamak, SSCB İlimler Akademisi bünyesindeki Sovyet-Türk İlmî İş Birliğini Daimî Geliştirme Komisyonunun yapması gereken işlerdendir.